

A FELVILÁGOSODÁS FILOZÓFIÁJA

A felvilágosodás előzményei a reneszánsz és a **17. századi tudomány és filozófia**. A reneszánszban indult meg a keresztény-feudális világkép erjedése, a kultúra szekularizációja (elvilágiasodása), s létrejött az új, empirikus tudomány. Ezt a folyamatot tetőzte be a 17. századi tudomány és filozófia, mely visszahelyezte jogaiba a vallástól független gondolkodást. Fejlődésnek indultak a természettudományok, a matematika, a fizika.

A racionalista filozófia megteremtője a francia **René DESCARTES** ('dékárt') volt, aki a világ értelmezésekor már nem Istenből, hanem az értelemből indult ki. Ezt nevezzük descartes-i fordulatnak. Híres mondása: *Cogito ergo sum.* ('kogitó ergó szum') – *Gondolkodom, tehát vagyok.* Az új filozófia jelentősége, hogy önálló gondolkodásra tanít, arra, hogy ne fogadjunk el készen kapott dogmákat¹. Descartes szerint a világ racionális, törvényei matematikai úton magyarázhatók. Ő még nem zárta ki Isten létét, szerinte Isten fogalma velünk született.

A 17. századi filozófia másik jelentős alakja az angol Francis **BACON** ('béikön'), az empirizmus megteremtője, a tapasztalati úton való megismerés hirdetője. Bacon hívta fel a figyelmet a gondolkodásban rejlő előítéletekre, amelyek megakadályoznak minket, hogy tisztán lássunk. Ezeket az előítéleteket idolumoknak (bálványoknak), magyar fordításban ködképeknek nevezi.

Ezek a ködképek egyrészt az emberi érzékelés korlátaiból, az egyéni neveltetés elfogultságaiból, az emberi nyelv korlátaiból, valamint a dogmatikus filozófiákból és vallásokból erednek. Ahhoz, hogy megszabaduljunk ezektől a gondolkodásunkat leszűkítő akadályoktól, először is a tényeket kell megismerni, és csak utána levonni következtetéseket. Ez az empirizmus, és az indukció² módszere.

¹ dogma: olyan tekintélyelvű vallás vagy filozófia, amely szigorú és megfellebbezhetetlen törvényekre épül. (dogmatikusnak azt az embert nevezzük, aki képtelen elfogadni, hogy a sajátjától különböző nézetek is lehetségesek, mereven tartja magát egy nézethez)

² indukció: az egyes tények összegyűjtése után való következtetés

Ugyancsak angol filozófus volt John **LOCKE**, a szenzualizmus (érzékelés) filozófiájának megalkotója. Empirista nézeteket vallott. Locke szerint születéskor az emberi elme **tabula rasa** ('tabula ráza') (tiszta lap), s minden ismeretet a tapasztalás ír rá. Locke racionalista módon érvelt a hit mellett. Filozófiája hatott Voltaire *Candide* c. regényére, amelyben a főhős a közvetlen tapasztalás útján ismeri meg a világot.

A kor filozófiájának kiemelkedő gondolkodója Blaise **PASCAL**, francia tudós-filozófus. Nézetait aforizmákban³ fogalmazta meg, *Gondolatok* c. könyvében. Vele új filozófus típus, a **szabadgondolkodó** született meg, aki függetleníti magát a dogmáktól, előítéletektől mentesen, szabadon gondolkodik. Nem is alkotott zárt filozófiai rendszert. Leghíresebb aforizmái:

„Minden méltóságunk a gondolkodásban rejlik.”

„Az ember gyenge nádszál, de gondolkodó nádszál.”

Pascal racionális érveléssel szól az istenhit mellett. Szerinte, ha hiszünk Istenben, de kiderül, hogy nincs, nem veszítünk semmit. Ellenkező esetben mindent elveszítünk, ezért a józan ész arra biztat, hogy higgyünk benne. Tamási Áron egyik novellájában a székely paraszt is ezzel a logikával magyarázza, miért hisz Istenben.

Ugyancsak a szabadgondolkodót testesíti meg Baruch **SPINÓZA**, a hollandiai zsidó filozófus. Hatottak rá Giordano Bruno panteista nézetei („*Natura est deus in rebus*” „*A természet a rejtőzködő Isten.*”). Spinóza racionalista kritika alá vette a Biblia szövegét, és megállapította, hogy azt nem szabad szó szerint értelmezni, mert szimbólumokban fogalmaz. Nézetei miatt a zsidó hitközség kitagadta, de ő, elveit fel nem adva, a továbbiakban Amszterdam külvárosában élt nagy szegénységben, üvegcsiszolásból tartva fenn magát. Több egyetemre is hívták tanítani, de ragaszkodott szellemi függetlenségéhez. Legfontosabb műve az *Etika* (erkölcstan), melynek leghíresebb mondata: „*Az üdvösség nem az erény jutalma, hanem maga az erény*” – azaz ne valamiféle túlvilági üdvözülés reményében legyünk etikusak, hanem azért, mert erkölcsösnek lenni jó.

³ aforizma: tömören, szellemesen megfogalmazott gondolat

A 18. században már megjelentek egyértelműen materialista és ateista (istentagadó) gondolatok is. **HOLBACH** francia-német **filozófus** *A természet rendszere* c. könyvében tagadja isten létét, a világot az anyag körforgásának, „a lét nagy láncolatának” tekinti. A katolikus egyház követelte a könyv bezúzását, de a materialista szemlélet terjedésének nem tudott gátat vetni. Holbach nagy hatással volt Csokonai Vitéz Mihályra, aki versében, *Az álom* címűben a lét nagy láncolatában helyezi el az emberi életet, s tagadva a túlvilágot, versét így fejezi be:

„A koporsó után éppen azt képzelem,
 Ami bölcsőm előtt történt vala velem:
 Aluszm, jó álom, mihelyt elenyészek⁴
 S élőből egy rakás minerále⁵ lések.”

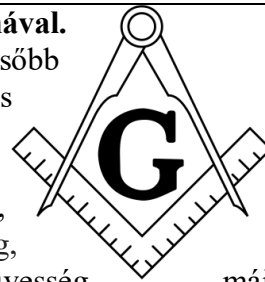

A polgári demokrácia alapelveit a francia író-filozófus, **MONTESQUIEU** (‘monteszkijő’) fogalmazta meg fő művében, *A törvények szelleméről* című tanulmányában. Montesquieu szerint, ahhoz, hogy ne alakulhasson ki egyeduralom, diktatúra, szét kell választani a hatalmi ágakat, hogy ne lehessenek egy kézben. Tehát el kell különíteni a törvényhozó hatalmat (parlament), a végrehajtó hatalmat (kormány) és az igazságszolgáltatást (bíróóságok). (Montesquieu egyébként az angol alkotmányos monarchiát tartotta a legjobb berendezkedésnek.) Ma minden polgári demokrácia a montesquieu-i elvek szerint épül fel.

A felvilágosodás Angliából indult ki, a **szabadkőművesség mozgalmaival**.

A szabadkőművesség kezdetben jótékonyági tevékenység volt, később politikai mozgalommá vált. (Pl. Magyarországon a jakobinus mozgalom Martinovics Ignác vezetésével.) A szabadkőműves páholyokban (titkos társaságokban) gyülekeztek a társadalmi haladás hívei. A „kőműves” elnevezéssel arra utaltak, hogy nem rombolni, hanem építeni akarnak, mint Isten. Alapvető eszményeik a szabadság, egyenlőség, testvériség, tolerancia és az emberiség. A szabadkőművesség máig élő mozgalom, kezdeteiről érdekes képet fest Lev Tolsztoj: *Háború és béke*, illetve Szerb Antal *A királyné nyaklánca* című regénye. Kortárs írónk, Péterfy Gergely regénye, *A kitömött barbár*, amely Kazinczy Ferenc életéről szól, szintén érinti a szabadkőművesség témáját. Története során, mivel a katolikus egyház ellenségként tekint rá, összeesküvés-elméletek célpontja lett. Májig terjed az a sötét babona, hogy a szabadkőművesek titkos világuralomra törnek. A magyar szabadkőművesek listája hosszú, köztük találjuk Kazinczy Ferencet, Klapka Györgyöt, Kossuth Lajost, Kosztolányi Dezsőt, Móra Ferencet, Benedek Elekét és még sok más, kiemelkedő magyar tudóst, művészt, politikust.

⁴elenyészek: meghalok

⁵minerále: ásványi anyag

A 18. század filozófiai áramlata volt az **utópista szocializmus** is. A kommunisztikus eszméket vallók, **Saint-Simon** ('szanszimon'), **Fourier** ('furié') igazságon és egyenlőségen alapuló társadalmat képzeltek el, amelyben megszűnnek az emberek közötti egyenlőtlenségek, mindenki egyformán dolgozik, és egyenlően részesül a megtermelt javakból.

A FRANCIA FELVILÁGOSODÁS

A felvilágosodás a franciák nagy százada, a haladó eszmék Párizsból sugároznak szét Európába. A konzervatív államok igyekeznek ezt megakadályozni, de nem sikerül.

A francia felvilágosodás kulcsszavai: racionalizmus, szabadgondolkodás, antifeudalizmus, antiklerikalizmus⁶, tolerancia (türelem). Feltétlenül hisznek az ész, a nevelés mindenhatóságában. A kor nagy vállalkozása volt az **Enciklopédia**, amelyben az egyes tudományok felhalmozott ismereteit foglalták össze. Az Enciklopédiába a kor szinte összes racionalista tudósa és filozófusa írt. Legfőbb céljuk a babonák eloszlatása volt. A két legnagyobb hatású francia ebben a korban **Voltaire** és **Rousseau**, két egészen különböző felfogású író és gondolkodó, akiknek hatása azonban máig tart.

VOLTAIRE 1694-1768

Voltaire ('volter') nagypolgári családban született, jezsuita iskolákban nevelkedett, de később egyházellenességgel tűnt ki. „*Tipord el a gyalázatot!*” – ez volt antiklerikális⁷ jelszava. Nem istentagadó volt, hanem deista, aki azonban a társadalmi haladás gátjának tekintette a korabeli francia katolikus papságot. Fiatalon összeütközésbe került egy arisztokratával, a Bastille-ba zárták, majd Angliába száműzték. Három évet töltött a szigetországban, ahol találkozott az angol felvilágosodás nagyjaival. Nagy hatással volt rá a fejlett angol demokrácia és filozófia, többek között Locke szenzualizmusa. Főművének, a **Candide** c. regénynek Locke filozófiája az alapja. Candide („naiv”), a főhős induláskor még jámbor, öntudatlan fiatalember, elméje még tabula rasa. Viszontagságos utazása során a bőrén tapasztalja meg az emberi társadalomban uralkodó rosszat. A tapasztalatokon keresztül járja be a megismerés útját.

Voltaire barátságát uralkodók keresték, így töltött három évet Potsdamban, Nagy Frigyes, porosz király udvarában. II. Katalin orosz cárnővel is levelezett. Franciaországban azonban nem nézték jó szemmel tevékenységét. Nálunk Csokonai Vitéz Mihályra volt nagy hatással, elsősorban antiklerikalizmusával, ami a költő *Konstancinápoly* c. versében tükröződik.

⁶ klérus: papság, antiklerikális: egyházellenes

⁷ antiklerikális: egyház- papságellenes

Voltaire a francia-svájci határon, Ferneyben ('ferné') lakott, hogy üldözői elől bármikor megszökhessen. A katolikus egyház nem engedélyezte, hogy keresztény temetést rendezzenek neki. Voltaire liberális nézeteket vallott, leghíresebb mondását gyakran idézik: „Egy szavával sem értek egyet, de mindhalálig harcolok, hogy mondhassa.”, azaz a szólásszabadság híve volt.

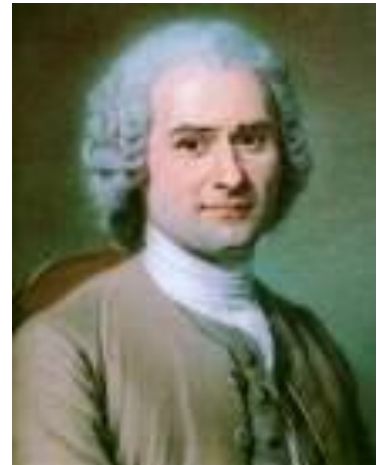

JEAN-JACQUES ROUSSEAU 1712-1778

Rousseau ('russzó') a francia felvilágosodás egyik vezéralakja, aki szintén nagy hatással volt az európai gondolkodókra, művészekre. Egyik fontos műve: „*Rontott-e avagy javított az erkölcsökön a tudományok és művészetek újraéledése*” (1749) Rousseau szerint a civilizáció fejlődésével a tudományok és a művészetek gazdagodtak, de az emberi erkölcsök nem javultak, sőt, romlottak. Levonja a konklúziót, s kiadja a jelszót: „*Vissza a természethez!*”, a természetes erkölcsökhöz. Rousseau filozófiájára a **természetkultusz, a civilizációkritika és a kultúrpeszimizmus** jellemző.

Társadalmi szerződés című művében, amely a francia forradalom alapműve lett, a népfelség elvét hirdeti. A legfőbb cél, hogy az állam legyen szabad polgárok szabad szerződése, s meghirdeti az egyenlőség elvét. Voltaire, aki liberális elveket vallott, vitába szállt Rousseauval, és a szabadságot előbbre valónak tekintette az egyenlőségnél.

Rousseau korszakalkotó műve az *Émile*, amely forradalmi szemléletváltást hozott a pedagógiában. Elképzelése szerint a gyermek partner a nevelésben, akit kezdetben a természetben kell nevelni természetes erkölcsökre, a szellemi nevelést csak jóval később szabad elkezdni. Ellenzi a testi fenytést. A tanár feladata, hogy ne büntetéssel, hanem mértéktartó irányítással terelgesse helyes útra a gyereket. Rousseau még életében legendává vált, Ermenonville ('ermenonvij'), ahol lakott, zarándokhely lett a felvilágosodás hívei között. Nagy hatással volt Csokonai Vitéz Mihályra.

Ermenonville,
Rousseau lakhelye